

Найактуальніше

УДК 338.439

© 2022

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ КРИЗОВИХ УМОВАХ

Я.М. Гадзало¹, І.І. Ібатуллін², Ю.Я. Лузан³

^{1,2}доктори сільськогосподарських наук, професори, академіки НААН

³доктор економічних наук, академік НААН

¹Національна академія аграрних наук України

вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9, м. Київ, 01010, Україна

^{2,3}Інститут продовольчих ресурсів НААН

вул. Євгена Сверстюка, 4а, м. Київ, 02002, Україна

e-mail: ¹presid@naas.gov.ua, ^{2,3}ipr_2018@ukr.net

ORCID: ¹0000-0002-5028-2048, ²0000-0003-4418-6532, ³0000-0001-9822-8617

Надійшла 25.07.2022

Мета. Визначити особливості та обґрунтувати шляхи вдосконалення інституціонального забезпечення стійкості функціонування продовольчої системи України в сучасних кризових умовах. **Методи.** Використано діалектичний і логічний методи наукового пізнання, комплексне вивчення сучасних тенденцій та сукупність методів аналізу статистичних даних, які характеризують функціонування продовольчої системи України в кризових умовах. **Результати.** Окреслено основні тенденції та запропоновано обґрунтовані пропозиції для вдосконалення інституціонального забезпечення функціонування продовольчої системи України в сучасних кризових умовах. Дослідження підтверджують, що криза, пов'язана з воєнною агресією на Україну істотно погіршує продовольчу безпеку держави. Подолання таких загроз сприятиме вдосконаленню законодавства, перегляду функцій, повноважень і відповідальності органів державної влади, установленню відповідних заборон, обмежень та стимулів для діяльності суб'єктів аграрного підприємництва в умовах воєнного стану. Пропонується тимчасово запровадити механізми формування державних ресурсів на окремі види продовольчих товарів, відновити функції Аграрного фонду України з регулювання продовольчого ринку, застосувати ряд інших інституціональних чинників. У зв'язку з отриманням статусу України як кандидата в члени ЄС запропоновано дії щодо ефективного входження до інституціональної системи співтовариства. **Висновки.** Завдання, які поставили перед аграрним сектором економіки України в сучасних кризових умовах, потребують відповідної модернізації його інституціонального

забезпечення. Підготовку обґрунтованих пропозицій та організацію стабільного продовольчого забезпечення населення мають здійснювати центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики разом з іншими органами виконавчої влади й самоврядування та суб'єктами господарювання. Важливим шляхом розв'язання кризових явищ є євро-інтеграція.

Ключові слова: аграрна політика, дисбаланс, монополії, інфляція, додана вартість, продовольче забезпечення.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202208-01>

Економічні кризи в різних країнах виникають унаслідок багатьох внутрішніх і зовнішніх чинників. Як правило, кризові явища, які характеризуються системним негативним впливом на суспільний розвиток, пов'язані зі зменшенням обсягів отримання валового внутрішнього продукту держави, погіршенням економічної захищеності й зайнятості населення, ускладненнями продовольчого забезпечення населення та організації зовнішньоекономічної діяльності, обмеженнями доступу до важливих послуг життєзабезпечення громадян тощо.

Специфічною кризовою ситуацією в Україні стала війна, яка прямо чи опосередковано торкається всіх сфер соціально-економічного життя не лише українського суспільства, а й багатьох країн світу. Як в Україні, так і в інших країнах уже спостерігається зростання цін передусім на енергоносії та продукти харчування. Військова агресія проти України загрожує штучному обмеженню експорту українських продовольчих ресурсів, що призведе не тільки до зменшення валютних надходжень і порушення торговельного балансу держави, а й до певного згортання розвитку вітчизняної аграрної економіки та голоду в багатьох імпортозалежних країнах переважно африканського та азіатського регіонів світу.

Як подолати такі внутрішні й зовнішні соціально-економічні та інші загрози має обґрунтувати насамперед наука та вдосконалення соціально-економічної, структурної, безпекової, продовольчої, екологічної й інших складових політики держави, які повинні адекватно відповідати екстремальній ситуації в Україні. В основі має бути вдосконалення системи інституціонального забезпечення сталого функціонування

національної економіки в складних кризових умовах.

Специфічною і надзвичайно чутливою сферою економічної діяльності в кризових умовах є аграрний сектор, головним завданням якого в різних ситуаціях завжди було і залишається продовольче забезпечення населення як найважливіша складова гарантування безпеки держави.

В результаті запровадження позитивних інституційних ринкових засад функціонування аграрного сектору він став одним із рушійних чинників розвитку національної економіки.

Разом з тим, діяльність аграрного сектору економіки України в сучасних кризових умовах додатково ускладнюється кількома аспектами:

- незавершеністю побудови ефективної системи державного та регіонального управління, зокрема регулювання функціонування аграрного сектору економіки в складних кризових умовах;
- проведені аграрні реформи в довоєнний період ще мали несистемний та непослідовний характер, що істотно стримувало сталий розвиток усієї аграрної сфери. Це передусім стосується відсутності сприятливих умов для активізації диверсифікації виробництва з метою сталого забезпечення населення продуктами харчування, створення додаткових робочих місць і зростання доданої вартості, що особливо негативно проявляється в кризових умовах; розв'язання структурних суперечностей у питаннях збалансованого розвитку аграрного сектору економіки; комплексного вирішення проблем розвитку сільських територій, організації надання різних послуг сільському населенню;

- неефективністю діючих регуляторних механізмів для розв'язання проблем демонополізації аграрних ринків, забезпеченості цінової стабільності, залучення інвестицій та інновацій, розбудови спеціальної системи кредитування суб'єктів агропромислової діяльності, страхування аграрних ризиків, пришвидшення формування ефективної системи контролю, зокрема завершення гармонізації стандартів якості харчових продуктів до європейських вимог;

- недостатня активізація заходів відносно вступу державних і недержавних інститутів та організація співпраці з різними європейськими й світовими інституціями аграрного спрямування тощо [2].

Розв'язана воєнна агресія проти України в таких умовах ще більше ускладнює функціонування продовольчої системи держави, поглиблює відповідні диспропорції між сільським господарством, харчовою та переробною індустрією, зберіганням продуктів харчування, транспортуванням, торгівлею й іншими складовими продуктового ланцюга, науковим і кадровим забезпеченням, міжрегіональними зв'язками, організацією експортно-імпоротної та іншими видами взаємопов'язаної діяльності.

Відсутність після 2015 р. законодавчо закріпленої досконалої аграрної політики, зокрема з урахуванням кризових умов, яка вимагала б у визначений спосіб діяти відповідним державним і бізнесовим інститутам, допомагала б із мінімальними економічними втратами проходити складні етапи функціонування продовольчої системи України.

Науковці майже не приділяли увагу дослідженням функціонування продовольчої системи України під час воєнного стану, оскільки держава після отримання незалежності не потрапляла в подібні умови. Тому нині такі дослідження особливо актуальні.

Під час війни та в період післявоєнної відбудови держава має бути головною особою в організації інституціонального забезпечення функціонування аграрної економіки, усунення відповідних диспропорцій і дисбалансів, напрацьовувати відповідні правила, знаходити збалансованість як між визначенням владних завдань держави та спроможністю владних інституцій для їхнього виконання, так і між установами

відповідних заборон і обмежень у кризових умовах та створенні сприятливих умов для діяльності аграрних бізнесових приватних структур з урахуванням принципів ринкової конкуренції.

Нещодавно Україна попри воєнний стан зробила свій остаточний вибір щодо євроінтеграції, стала кандидатом у члени ЄС, що одночасно потребуватиме відповідного та пришвидшеного перезавантаження системи державного регулювання функціонування аграрного сектору економіки.

Такі виклики й наміри держави вимагають системного вдосконалення інституціонального забезпечення та потребують від аграрної науки своєчасної підготовки обґрунтованих пропозицій владі, суспільству і господарюючим суб'єктам для виконання зазначених та інших завдань.

Мета досліджень — визначити особливості та обґрунтувати шляхи вдосконалення інституціонального забезпечення стійкості функціонування продовольчої системи України в сучасних кризових умовах.

Результати досліджень. Воєнна агресія Росії проти України передусім негативно позначилася на найслабших місцях вітчизняного аграрного сектору економіки. Спостерігається значне зростання цін на внутрішньому ринку на більшість основних видів продуктів харчування. Зниження експорту з України призвело до дефіциту насамперед зернових продуктів і соняшникової олії у світі, а для українських виробників — до істотного зменшення фінансових ресурсів для забезпечення поточної господарської діяльності. Аналогічні негативні цінові процеси відбуваються і на ринках мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин і тварин, палива та інших видів ресурсного забезпечення агропромислової діяльності, що надзвичайно ускладнює відтворювальні процеси.

Крім того, за оцінками Міністерства фінансів України, загальна інфляція лише за травень зросла на 18%, що також істотно обмежує спроможності фінансового забезпечення функціонування важливої сфери держави.

Втрати обсягів сільськогосподарських угідь через окупацію українських територій, знищення великої кількості підприємств

харчової і переробної індустрії, елеваторів, холодильників та інших видів складських потужностей, значна міграція населення й інші чинники також зумовлюють відповідні зміни для формування продовольчих балансів.

Такі процеси потребують своєчасних змін експортно-імпоротної політики держави стосовно сільськогосподарської та продовольчої продукції, відповідного коригування логістики між суб'єктами господарювання, міжрегіональних зв'язків, загалом удосконалення інфраструктури агропродовольчої системи України. За оцінками Міністерства аграрної політики та продовольства України, на кінець червня поточного року з країни вже незаконно вивезено (вкрадено) щонайменше 400 тис. т зерна, немає інформації ще про 1 млн т зерна; плодоовочева та інша продовольча продукція з окупованих українських територій невідомо як уже потрапляє на ринки Криму, окремих регіонів рф і Білорусі. Понад 60% агропідприємств за офіційними оцінками Херсонської ОДА в таких кризових умовах повністю припинили свою діяльність. Майже аналогічна або навіть складніша ситуація й на інших окупованих територіях. На значних площах земельних ділянок узагалі не проведено весняно-посівних робіт. За оцінками Київської школи економіки, збитки лише сільського господарства України від повномасштабного вторгнення на кінець червня оцінюють у 4,3 млрд дол. США. Можна стверджувати, що така ситуація вже загрожує продовольчому забезпеченню місцевого населення та держави загалом.

Над дослідженням проблем інституціонального забезпечення розвитку аграрного сектору економіки в ринкових умовах працюють відомі вітчизняні вчені-аграрники. На переконання авторів [8, 10, 14], без постійного вдосконалення інституціональної системи відповідно до динамічних викликів неможлива розбудова ефективної продовольчої системи України.

Обґрунтовуючи стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки, автори [7] наголошували на необхідності одночасної розбудови науково обґрунтованого інституціонального середовища.

Водночас, як зазначав класик економічної теорії, кризи дають поштовх для нових

великих вкладень капіталів, що створює базу для наступного економічного розвитку [5].

На сьогодні військова напруга залишається, продовжується знищення об'єктів агропромислової діяльності майже по всій території країни, складно вирішуються альтернативні шляхи експорту української сільськогосподарської та продовольчої продукції. Відбуваються інші негативні явища у функціонуванні продовольчої системи України, яка за визначенням учених [6] (з цим цілком можна погодитися), охоплює не лише всі види діяльності, пов'язані з виробництвом і споживанням продовольства, а й з їхніми наслідками — економічними, екологічними та впливом на здоров'я людини. Організаційно-економічний механізм функціонування продовольчої системи за їхнім твердженням також містить у собі всю сукупність правових, соціально-економічних, фінансово-кредитних та інших інституціональних важелів і чинників.

У таких складних кризових умовах важливу роль мають відігравати органи державного управління та самоврядування, включаючи організацію адміністрування відповідними регулятивними механізмами стабільності функціонування продовольчої системи України.

Варто зауважити, що проведені численні реорганізації органів державного управління аграрним сектором економіки, які мають не лише формувати, а й запроваджувати державну і регіональну аграрну політику для конкурентного функціонування продовольчої системи України, у довоєнний час так і не отримали визнання своєї ефективності серед учасників аграрного ринку, науковців і суспільства загалом. Діюча система державних владних інститутів і механізмів державного регулювання продовольчої системи України і тоді в своїй більшості виявилася неспроможною врегулювати прогресуючі розриви, дисбаланси й диспропорції, запроваджувати механізми впливу для обмеження сировинної складової експорту, вирішувати соціальні проблеми сільського розвитку. Навпаки, окремі з них ще в довоєнний період навіть набули певного поширення.

За роки незалежності України, крім сільського господарства особливу інституціональну розбалансованість мали харчова та

переробна індустрія, де повинні формуватися основні обсяги доданої вартості аграрного сектору економіки держави.

Розв'язання зазначеної проблеми лежить у площині підвищення ефективності діяльності підприємств, створенні умов для здійснення диверсифікації агропромислового виробництва з урахуванням запровадження інноваційних технологій, поглиблення переробки, підвищення якості харчових продуктів, поліпшення структури харчування населення шляхом збільшення споживання продуктів тваринного походження, плодоовочевої і рибної переробки та інших видів дефіцитних продуктів харчового раціону населення України.

Державна політика щодо розвитку харчової та переробної індустрії України ще не сприяла через різні механізми стимулювання й інші заходи формуванню максимально замкнутих циклів для отримання широкого асортименту якісних кінцевих продуктів харчування, а також продукції суміжних галузей, зокрема для виробництва біопалива та інших енергетичних ресурсів, різних мастил, фарби, взуття, виробів із тканини, тютюнових виробів, виробництва ліків, парфумерії, інших видів продукції на відміну від нерегульованого сировинного експорту. Навіть нескладні розрахунки підтверджують, що обсяги доданої вартості зростають тільки від переробки пшениці на борошно, соняшнику, сої, ріпаку на олію майже вдвічі й більше, які по суті ще залишаються проміжною промисловою сировиною для подальшого виробництва іншої продукції зі значно вищою доданою вартістю. Такі самі негативні наслідки господарської діяльності спостерігаються й до інших товарних груп сільськогосподарської та продовольчої продукції.

Державна статистика підтверджує, що лише в 2020 р. було експортовано такої проміжної агропромислової сировини у вигляді різних видів олії, макухи, меляси, солоду, казеїну, необробленого м'яса і субпродуктів, шкіри, спирту та інших видів продукції на суму майже 10 млрд дол. США, або близько 35% загального експорту продукції аграрного сектору.

Відставання результативності функціонування харчової та переробної індустрії порівняно із сільським господарством

підтверджують дані статистичних досліджень України, за якими питома частка обсягів доданої вартості при виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів у структурі аграрного сектору економіки зменшилася з 33,8 у 2010 р. до 24,9% у 2019 р., її питома частка в загальних обсягах по країні зменшилася з 4,3 до 3,5%, тоді як питома частка сільського, рибного і лісового господарств за цей період зроста з 8,4 до 10,4% (таблиця). Аналогічні тенденції відбуваються і в структурі експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції. Так, питома частка готових харчових продуктів за цей період скоротилася з 25,9 до 14,5%, або майже в 1,8 раза, експорт жирів та олії тваринного і рослинного походження — з 26,3 до 25,9%.

Усе це насамперед свідчить про втрату конкурентних переваг експортованої вітчизняної продукції на зовнішніх ринках.

Відсутність досконалої керованості розвитку харчової та переробної індустрії аграрним сектором економіки, структурні помилки та інші негаразди загалом підтверджують колосальні втрати валового внутрішнього продукту держави та доходів населення, які так необхідні в наявний кризовий період.

Зазначені негативні явища в державному управлінні, зокрема питаннях регулювання ринковими механізмами розвитку харчової та переробної індустрії, стали наслідком поетапної ліквідації відповідних галузевих центральних і регіональних державних органів виконавчої влади, втрати кадрового потенціалу, які мали б професійно формувати і запроваджувати необхідну державну політику, яка б унеможливила такі розриви, дисбаланси та диспропорції.

За період незалежності України без достатніх обґрунтувань було ліквідовано системи Міністерства харчової промисловості, Міністерства молочної і м'ясної промисловості, Міністерства хлібопродуктів, майже втратила свої функції заготівель сільськогосподарської сировини від населення та виготовлення готових харчових продуктів розгалужена мережа Укоопспілки. Одночасно зазнала значних змін і система регіонального управління згаданими процесами.

Зміни в обсягах отримання доданої вартості загалом по державі, аграрному сектору економіки, сільському, лісовому і рибному господарствах та виробництву харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів упродовж 2010–2019 рр.

Показник	Рік				
	2010	2015	2017	2018	2019
Обсяги доданої вартості у фактичних цінах загалом по державі, млн грн	992175	1689387	2516906	3017896	9421628
Обсяги доданої вартості разом по аграрному сектору економіки, млн грн:	125243	314069	407171	479165	475088
У т.ч.					
сільське, рибне та лісове господарства	82948	239806	303419	360998	356563
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	42295	74263	103752	110167	118525
Питома частка в аграрному секторі економіки, %:					
сільське рибне та лісове господарства	66,2	76,4	74,5	75,3	75,1
виробництво харчових продуктів напоїв і тютюнових виробів	33,8	23,6	25,5	24,7	24,9
Питома частка в загальних обсягах по державі, %:					
аграрний сектор економіки	12,7	18,6	16,2	15,7	13,9
сільське, рибне та лісове господарства	8,4	14,2	12,1	12,0	10,4
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	4,3	4,4	4,1	3,7	3,5

Зрозуміло, що такі органи державного управління з функціями колишньої командно-планової системи в ринкових умовах втратили своє значення. Проте держава не повинна залишати подібні важливі сфери економічної діяльності без недостатньо обґрунтованого регулювання їх функціонування ринковими механізмами, підготовку яких мали б організувати насамперед інститути державної влади.

Більше того, наступні реорганізації призвели до ліквідації, а потім відновлення в розбалансованому вигляді Міністерства аграрної політики та продовольства України. Нині в системі відомства в структурі управлінського апарату залишилася дуже обмежена кількість штатних одиниць, які неспроможні володіти всією інформацією, професійно та своєчасно готувати різні важливі проекти регулятивних механізмів, здійснювати відповідні контролюючі функції, загалом формувати ефективну державну політику в питаннях розвитку харчової та переробної індустрії.

Мінагрополітики України з урахуванням кризових ситуацій зобов'язане організувати весь процес удосконалення інституціонального забезпечення розвитку агропродовольчого ринку, створювати тимчасові робочі групи за участю представників відповідних міністерств, аграрної науки, виробників, громадських організацій, іноземних експертів, відстоюючи інтереси галузі, узгоджувати законопроекти та обґрунтовувати доцільність запропонованої редакції в комітетах Верховної Ради України тощо.

Слід професійно вирішувати безліч інших питань інституціонального порядку, загалом організувати впровадження всіх складових державної аграрної політики, бо реформування — це не лише ліквідація органів державного управління та скорочення робочих апаратів. У нинішній ситуації спроможність Мінагрополітики України до виконання окреслених завдань у таких складних умовах залишається недостатньою.

Як наслідок, на заміну раніше діючих інститутів системи державного управління

харчової та переробної індустрії, як і загалом аграрного сектору економіки, за відсутності досконалого унормування їхньої діяльності висуваються потужні бізнесові монополізовані структури і майже повністю контрольовані ними господарські й громадські союзи, асоціації, агрохолдинги та інші види корпоративних об'єднань. Під їхній монопольний вплив майже повністю потрапили окремі сфери економічної діяльності аграрного сектору, за їхньою безпосередньою участю активно формується певне лобістське середовище для просування переважно приватних економічних інтересів.

В останній передвоєнній і в нинішній періоди монополії обрали найлегший та простий шлях отримання своїх надприбутків через розширення сировинного експорту, цінових і бюджетних маніпуляцій, певної фальсифікації продукції, небажання інвестувати в процеси диверсифікації виробництва, що суперечить інтересам держави та суспільства.

За неспроможності владних галузевих інститутів захистити інтереси аграрної науки впродовж останніх років окремі підгалузі сільського господарства, харчової та переробної індустрії практично залишилися без наукового супроводу. За період незалежності України було ліквідовано майже половину наукових установ НААН, проєктний Інститут харчової промисловості Міністерства аграрної політики та продовольства України та окремі спеціалізовані структурні підрозділи згаданого спрямування в інших галузевих інститутах.

Аналогічні тенденції відбуваються і в системі підготовки кадрів для аграрного сектору економіки. Ліквідовано факультет аграрного менеджменту в Київському національному економічному університеті, відбулося об'єднання кількох аграрних навчальних закладів освіти в Харківській області, ліквідовано ряд аграрних коледжів тощо. Такі самі негативні явища відбуваються і в системі підготовки фахівців масових професій.

Крім того, нині важливою особливістю вдосконалення інституціонального забезпечення функціонування продовольчої системи України в сучасних кризових умовах є вирішення 2-х паралельних важливих

завдань держави: здійснення комплексу загальнодержавних і регіональних заходів для стабільного продовольчого забезпечення населення України; організація здійснення заходів для повноцінного та своєчасного входження України в інституціональну систему ЄС, коли весь процес виробництва і торгівлі харчовими продуктами відповідатиме єдиним стандартам на внутрішньому і європейському ринках.

Енциклопедичне трактування терміна «криза» визначає її як різкий крутий перелом, скрутне становище, порушення процесу відтворення, загострення соціально-економічних суперечностей [11]. При цьому, як стверджував класик економічної теорії, «кризи» також є моментом тимчасового насильницького розв'язання наявних протиріч і неузгодженостей переважно шляхом поєднання адміністративного і ринкового забезпечення єдності процесу, що за короткий час має відновити в економіці необхідний відтворювальний і зростаючий розвиток [5].

Вважається, що головним центральним органом виконавчої влади для виконання поставлених завдань має залишатися Міністерство аграрної політики та продовольства України, для якого повинна бути чітко визначена сфера впливу й вичерпні функції, повноваження та відповідальність за виконання поставлених завдань. Це аксіома для будь-якого органу управління, різних рівнів і сфери діяльності.

Крім цього, статус Міністерства має максимально ідентифікуватися з аналогами функцій, визначених для аграрної Дирекції Європейської комісії та відповідними міністерствами країн ЄС, завданням Спільної європейської аграрної політики та в наявних кризових умовах з наділеними тимчасовими додатковими функціями та повноваженнями для організації стабільного продовольчого забезпечення населення.

Щодо визначення сфери впливу Мін-агрополітики України слід позбутися багатьох міжвідомчих колізій в Україні, зокрема в питаннях державного регулювання комплексного розвитку сільського, лісового, рибного і водного господарств, харчової та переробної індустрії, організації контролю за якістю продукції сільського і рибного господарства та готових харчових

продуктів, діяльності ветеринарної медицини, карантину рослин, взаємопов'язаного розвитку сільських територій, що є безпосередніми складовими системи аграрного сектору України. Нині в багатьох випадках сфери його впливу розірвані, що негативно позначається на принципах комплексності та керованості єдиним процесом і не відповідає принципу інституціональної ідентичності із ЄС.

Слід наголосити на незадовільному налагодженні комунікацій з аграрною наукою й освітою, які також виявилися розбалансованими. Для прикладу, нині аграрна наука не є цілісною, функціонує в різних наукових, освітніх, адміністративних та управлінських системах, не забезпечується координацією з єдиного центру, що об'єктивно зумовлює відповідні неузгодженості та шкодить розвитку наукового потенціалу і формуванню інноваційної інфраструктури в аграрній сфері.

Стосовно стабільного забезпечення продовольчими ресурсами населення в сучасній кризовій ситуації доцільно тимчасово запровадити механізми адміністрування створення державних ресурсів окремих важливих видів продовольчих товарів, включаючи державні резерви. Забезпечити виділення для цього відповідних коштів із державного бюджету, головним розпорядником яких бажано бути Мінагрополітики України. Для формування державних ресурсів можна було б використати ринкові механізми прямих або форвардних закупівель із застосуванням інструментів біржової та оптової торгівлі тощо. Крім того, бажано повернути функції Аграрному фонду України для формування інтервенційних фондів в обсягах не менше 20% річного фонду споживання по державі визначених видів продовольства з метою цінового регулювання механізмами фінансових і товарних інтервенцій. Обсяги інтервенційних фондів при цьому мають належати до стратегічних ресурсів продовольства держави.

Крім того, доцільно також наділити Мінагрополітики України певними функціями ухвалення окремих відомчих регулятивних документів для оперативного розв'язання проблем продовольчого забезпечення в кризових ситуаціях регіонів, установами певних обмежень експорту, регламентувати

окремі тимчасові виключні повноваження у відносинах з іншими центральними та регіональними органами влади та самоврядування з питань продовольчого забезпечення населення тощо.

У наявних кризових умовах має сенс економічно виправдане запровадження додаткових механізмів субсидування малозабезпечених верств населення та вимушено переселених громадян України.

Важливо також уточнення пріоритетів і встановлення відповідних критеріїв регулювання продовольчих ринків у кризових умовах, зокрема з урахуванням наявності продовольчих ресурсів, цінових тенденцій і фінансових можливостей державного і місцевих бюджетів.

Для ефективного державного регулювання функціонування продовольчої системи важливим інструментом є побудова системи моніторингу тенденцій на регіональних продовольчих ринках та загалом на загальнодержавному рівні. Для цього потрібно затвердити відповідну науково обґрунтовану методiku для узагальнення, визначити джерела достовірної інформації тощо.

Зокрема, це стосується й удосконалення державної статистики, яка в комплексі має досліджувати тенденції в сільському господарстві і харчовій та переробній індустрії, загалом по державі та в регіонах, процеси трудової зайнятості сільського населення, тенденції на ринках продукції ресурсозабезпечуючих галузей для потреб агропромислового виробництва та інші явища, що нині являє собою несистематизовану інформацію та ускладнює оперативне ухвалення відповідних рішень органами управління.

Предметом дослідження державної статистики має стати і функціонування монопольних господарюючих структур, зокрема агрохолдингів та інших видів корпорацій, які значними обсягами виробничих і фінансових ресурсів наявні в продовольчій системі України, але ніяким чином не знаходять свого відображення в системі статистики. При цьому їхня діяльність істотно впливає на цінові тенденції, блокує розвиток конкуренції, біржової торгівлі, обслуговуючої кооперації, що спотворює ринкові відносини.

Важливим джерелом доступної оперативної інформації про стан кредитування

та надання інших банківських послуг, про послуги з питань страхування аграрних ризиків, ситуації з експортом та імпортом продовольчих товарів має залишатися банківська система.

Надзвичайно важливим завданням державних органів управління аграрною сферою нині є забезпечення визначених так званих Копенгагенських критеріїв членства нових держав у Європейському Союзі. Таке завдання для України, зокрема для аграрної сфери, є надзвичайно важливим.

При цьому варто зауважити, що Президентом України, Верховною Радою України, Урядом України, іншими владними інститутами та органами самоврядування вже багато зроблено для керованості ситуацією в складних кризових умовах та реалізації процесів євроінтеграції. Їхня діяльність формалізована і здійснюється на підставі Конституції та законодавства України. Унормована суб'єктність господарюючих юридичних і фізичних осіб, які, користуючись законодавчо визначеними правилами та механізмами державного регулювання з урахуванням умов, визначених міжнародними угодами, що ратифіковані Верховною Радою України, функціонують у правовому полі держави. Разом із національними, релігійними та іншими традиціями такі інститути й інституції загалом формують інституціональне середовище для функціонування аграрної сфери, здійснення євроінтеграційних процесів.

Оперативно було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану», який набрав чинності в квітні 2022 р., схвалено урядовий план забезпечення продовольчими ресурсами в цих кризових умовах, вжито необхідні урядові заходи для своєчасного проведення весняно-польових робіт, удосконалюється система оподаткування та кредитування агровиробників тощо.

Цілеспрямована діяльність держави в глобальному середовищі постійно отримує всебічну політичну, військову і фінансову підтримку від міжнародних організацій і багатьох країн світу. Це, зокрема підтверджується й визначеними пріоритетами для Європи і Центральної Азії 33-ю

міжнародною конференцією ФАО ООН у сфері розвитку агропродовольчих систем на 2022–2031 рр., яка в травні цього року проходила в Лодзі (Польща), де Україні було приділено значну увагу.

Разом з організацією процесів євроінтеграції світове співтовариство нині розробляє спеціальну програму підтримки післявоєнної відбудови України (аналогічно до відомого «плану Маршала» відбудови Німеччини та інших європейських країн після Другої світової війни), наша держава має бути інституціонально готова до реалізації зазначеної програми з урахуванням сучасних інноваційних технологій, включаючи вдосконалення агропромислової інфраструктури.

Виклики, які сьогодні постали перед Україною, потребують подальшої відповідної модернізації всієї інституціональної системи з метою отримання всіх синергетичних можливостей для їх ефективного подолання нині і в післявоєнний період.

Отриманий статус кандидата України в члени ЄС дає безпосередній доступ до співпраці з інституціями Європейської комісії. Це потребуватиме від органів влади, господарських структур, громадянського суспільства країни вчитися працювати за новими правилами. Досягти ефективної співпраці можна лише в умовах гармонізації інституціонального середовища.

Для прикладу, важливим елементом є фінансова допомога у вигляді грантів і кредитів. На наступні 7 років у бюджеті ЄС передбачено понад 14 млрд європідтримки для країн-кандидатів. Для цього потрібно освоїти відповідні механізми отримання та використання такої передвступної допомоги. Зрозуміло, що без гарантованого цільового та ефективного використання зазначених коштів Україна їх не отримає.

Основний обсяг роботи всієї системи аграрних органів державного управління, аграрної науки та суб'єктів господарювання в питаннях євроінтеграції полягає в гармонізації державної аграрної політики України до Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Окремі завдання такої діяльності визначено в Указі Президента України № 41/2022 від 7 лютого 2022 року «Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем України»

на період до 2030 року» [13], в Угоді про євроасоціацію та створення поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі та в документах щодо утвердження статусу України як країни-кандидата в члени ЄС.

Євроінтеграція в частині аграрного сектору економіки та розвитку сільських територій, як і в інших сферах, має здійснюватися на принципах вільної ринкової економіки, верховенства права, належного врядування, боротьби з корупцією, різними формами злочинності і тероризму, сприянні сталому розвитку, організації взаємовигідного співробітництва тощо [1].

Найближчими роками для аграрного сектору України потрібно унормувати національним законодавством майже 60 регламентів, директив, рішень, рекомендацій і повідомлень ЄС з питань аграрного сектору економіки та розвитку сільських територій. Серед них питання стандартів якості та захисту географічних значень і позначень

походження сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, розвитку органічного виробництва, біорізноманіття, використання генетично-модифікованих технологій, стандартів торгівлі продуктами рослинництва і тваринництва, організації рибальства, управління водними живими ресурсами тощо [12].

Україна має бути готовою до дотримання відповідних правил надання підтримки за різними програмами ЄС, зокрема в питаннях запобігання порушень охорони навколишнього середовища, екологічного стану земель, ерозії ґрунтів, управління водними ресурсами, передбачених відповідними регламентами, директивами та іншими нормативними документами Європейської комісії [4].

Дотримання зазначених і ряду інших правил внесе відповідні, а в деяких напрямках і значні зміни в організацію агропромислової діяльності, що потребує відповідної підготовки виробників і органів управління.

Висновки

Завдання аграрного сектору економіки України в сучасних кризових умовах потребують відповідної модернізації інституціонального забезпечення. Підготовку обґрунтованих пропозицій та організацію стабільного продовольчого забезпечення

мають здійснювати центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики разом з іншими органами виконавчої влади і самоврядування та суб'єкти господарювання. Важливим шляхом подолання кризових явищ є євроінтеграція.

Gadzalo Ya.¹, Ibatullin I.², Luzan Yu.³

¹National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, 9 Mykhailo Omelyanovich-Pavlenka Str., Kyiv, 01010, Ukraine, ^{2,3}Institute of Food Resources of the National Academy of Sciences, 4a Yevhena Sverstiuka Str., Kyiv, 02002, Ukraine; e-mail: ¹presid@naas.gov.ua, ^{2,3}ipr_2018@ukr.net; ORCID: ¹0000-0002-5028-2048, ²0000-0003-4418-6532, ³0000-0001-9822-8617

Institutional support of the food system of Ukraine in the current crisis conditions

Goal. To determine the peculiarities and justify the ways of improving the institutional support of the sustainability of the functioning of the food system of Ukraine in modern crisis conditions. **Methods.** Dialectical and logical methods of scientific knowledge, as well as a complex study of modern trends and a set of statistical data analysis methods that characterize the functioning of the food system of Ukraine in crisis conditions, are used. **Results.** The

main trends are outlined and substantiated proposals are offered for improving the institutional support for the functioning of the food system of Ukraine in modern crisis conditions. Studies confirm that the crisis associated with military aggression against Ukraine significantly worsens the country's food security. Overcoming such threats will contribute to the improvement of legislation, review of the functions, powers, and responsibilities of state authorities, and establishment of appropriate prohibitions, restrictions, and incentives for the activities of agrarian entrepreneurship subjects in the conditions of martial law. It is proposed to temporarily introduce mechanisms for the formation of state resources for certain types of food products, restore the functions of the Agrarian Fund of Ukraine for regulating the food market, and to apply many other institutional factors. In connection with the acquisition of Ukraine's status as a candidate for EU membership, actions were proposed for effective entry into the

institutional system of the community. **Conclusions.** The tasks of the agrarian sector of the economy of Ukraine in modern crisis conditions require the corresponding modernization of its institutional support. The preparation of reasonable proposals and the organization of a stable food supply for the population should be carried out by the central executive body

on agrarian policy together with other executive and self-government bodies and business entities. European integration is an important way to solve crisis phenomena.

Key words: agrarian policy, imbalance, monopolies, inflation, added value, food security.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202208-01>

Бібліографія

1. Власов В.І. Глобалістика: історія, теорія: монографія; наук. ред. О.Г. Білоус і В.А. Вергунов. Вінниця: ТОВ «Ніланд-ЛТД», 2012. 856 с.

2. Гадзало Я.М., Лузан Ю.Я. Основні суперечності організаційно-економічного механізму розвитку аграрної сфери України та шляхи їх врегулювання. *Економіка АПК*. 2021. № 11. С. 6–22. doi: 10.32317/2221.1055.20211006

3. Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua> internet. www.ukrstat.gov.ua.

4. Джон Міллз. Спільна сільськогосподарська політика Європейського Союзу. Впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики України. Проєкт ЄС Europe Aid/137136/DH/SER/ua

5. Маркс К. Проблема кризисов. Разрушение капиталов при кризисе. 2-е изд. Москва: Госполитиздат, 1963. Т. 26. 549 с.

6. Козак О.А., Пугачов М.І. Формування продовольчих систем: теоретико-сутнісні аспекти. *Економіка АПК*. 2021. № 11 С. 93–103. doi: 10.32317/2221-1055.202111093

7. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність

запровадження. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 5–24.

8. Пугачов М.І. Аграрний сектор економіки в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12–18.

9. Пугачов М.І., Пугачов В.М. Сучасні виклики продовольчого забезпечення країни. *Економіка АПК*. 2021. № 12. С. 6–14. doi: 10.32317/2221-1055.202112006

10. Сичевський М.П. Харчова промисловість як основа продовольчої безпеки України. Київ: Аграрна наука, 2019. 388 с.

11. *Большой энциклопедический словарь*. 4-е изд. Москва: Сов. энцикл., 1987. 1594 с.

12. Угода про асоціацію між Україною, з одної сторони та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/Laws/show/984-011//Text>

13. *Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем України на період до 2030 року*: Указ Президента України № 41–2022 від 7 лютого 2022 р.

14. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. 408 с.